

Šauliai Nepriklausomybės kovose

**Aušra Jurevičiūtė,
Audronė Veilentienė**

Vytauto Didžiojo karo muziejaus mokslinės darbuotojos
Tel. (8-27) 32 07 65

Artėjant Lietuvos kariuomenės įkūrimo 80-mečiui, daug rašoma apie Nepriklausomybės kovas. Deja, nėra įvertintas Šaulių sąjungos vaidmuo ginant Lietuvos laisvę. Šiame straipsnyje bandysime apžvelgti kai kuriuos svarbesnius kovų momentus: 1919 m. rugpjūčio 28–29 d. POW sąmokslą likvidavimą, 1919 m. spalį–lapkritį – kovas su bermontininkais, 1920 m. – kovas su lenkais, šaulių būrių veiklą pasienyje 1920–1922 m. ir šaulių indėlį Nepriklausomybės kovose.

Vienintelė monografija apie Šaulių sąjungą – J. Matuso „Šaulių sąjungos istorija“, išleista 1939 m. Autorius pateikė daug istorinių faktų, neanalizuodamas jų, todėl, remiantis šia monografija, negalima daryti išvadų apie Šaulių sąjungos karinės veiklos mastą. Dėl šios priežasties straipsnyje daugiausia naudojama Lietuvos centrinio valstybinio archyvo ir Mato Šalčiaus archyvinė medžiaga, esanti Vytauto Didžiojo karo muziejuje. Nagrinėjant kovas su lenkais, pasinaudota E. Vaireikio straipsniu „Lietuvos Šaulių sąjunga Lietuvos ir Lenkijos konflikto metu (1920–1923)“ knygoje „Šauliškumas, tautiškumas ir Lietu-

vos nepriklausomybė“. Savo straipsnyje V. Vaireikis remiasi daugiausia Krašto apsaugos ministerijos fondo medžiaga LCVA. Deja, tie duomenys neleidžia išsamiai atskleisti šaulių vaidmenį kovose. Archyvinė medžiaga apie Šaulių sąjungą išblaškyta įvairių ministerijų ir organizacijų fonduose, dėl to reikia platesnio ir išsamesnio šios temos nagrinėjimo.

Šaulių sąjungos gyvenimas ir jos likimas glaudžiai susiję su nepriklausoma Lietuva.

Sąjunga susikūrė ne jaukiame kabinete – ją suorganizavo ne teoretikai ar politikai – ji atsirado dėl būtinybės gintis nuo priešų. Šaulių sąjungos pagrindinis tikslas – stiprinti ir didinti valstybės gynimo pajėgas. Todėl galima teigti, kad valstybė gimė, augo ir brenė kovose. Išvijus bermontininkus, apsigynus nuo lenkų, šaulių veikla įgavo kitas formas. Tai buvo pasienio apsauga, karinis parengimas, pagalba valdžios struktūroms kovoje su vidaus priešais, propaganda, bei patriotinis-tautinis piliečių auklėjimas.

Pagrindinis Lietuvos priešas 1919 m. pradžioje buvo bolševikai ir demoralizuota vokiečių kariuomenė. Bet tų pačių metų balandžio

mėnesį Lietuvos kariuomenė jau susidūrė su lenkais, o nuo gegužės – ir su bermontininkais. Lietuvos viduje brendo POW (Polska Organizacja Wojskowa) sąmokslas.

Puolant išorės ir vidaus priešams, kariuomenė viena buvo nepajėgi apginti šalies nepriklausomybės, todėl stichiškai kūrėsi partizanų būriai, pasižymėję kovose su bolševikais. Bet jie buvo blogai organizuoti, ne visi iš tikrųjų gynė Lietuvos nepriklausomybę: tarp jų buvo ir plėšikaujančių gaujų. Taigi kilo būtinybė ir sąlygos įkurti visuomeninę ginkluotą organizaciją; jos iniciatoriai buvo Spaudos biuro prie Ministrų tarybos darbuotojai.

Kai 1919 m. birželio 20–21 d. vokiečiai Šauliuose nukovė ir sužeidė keliolika Lietuvos kareivių, KAM Žvalgybos skyriaus spaudos biuro viršininkas Matas Šalčius su savo bendradarbiais svarstė ginkluotos organizacijos klausimą. Antras, gausesnis, susirinkimas įvyko 1919 m. birželio 22 ir 23 d. Kaune, Finansų ministerijos patalpose. Tuos susirinkimus inicijavo M. Šalčius, Antanas Vienuolis-Žukauskas, Faustas Kirša, Adolfas Klimas ir kt. Susirinkimuose M. Šalčius kalbėjo, kad reikia kreiptis į vyriausybę ir prašyti, kad visi valdininkai būtų apginkluoti ir išmokyti vartoti ginklą. Birželio 27 d. įvykusiame III susirinkime naujoji draugija gavo Šaulių vardą – jį taip pat pasiūlė M. Šalčius.¹ Šią organizaciją iš pradžių daugiausia sudarė valdininkai, po darbo mokėsi valdyti ginklą, kad kariuomenei kovojant fronte, galėtų apsiginti nuo vidaus priešų. Krašto apsaugos ministras Antanas Merkys pritarė Šaulių sąjungos kūrimuisi ir aprūpino senais 1870 m. modelio vokiškais šautuvais.² Liepos 8 d. į šios organizacijos branduolį įsitraukė Vladas Putvinskis, tuo metu dirbęs Tiekimo ir maitinimo minis-

terijoje, o vėliau tapęs Šaulių sąjungos ideologu ir pirmuoju jos pirmininku.

Kauno šaulių būrys ėmėsi vadovauti siekdamas visus partizanus ir Lietuvos patriotus sukurti į galingą organizaciją. 1919 m. rugsėjo 15 d. KAM patvirtinta Lietuvos šaulių sąjungos įstatus ir ji tapo savarankiška. (Iki rugsėjo 15 d. šauliai veikė prie Lietuvos sporto sąjungos.)

Pirmasis kovinis Šaulių sąjungos išbandymas buvo 1919 m. rugpjūčio 28–29 dienos. Šauliai padėjo likviduoti lenkų POW sąmokslą, kurio tikslas buvo perversmu užimti Lietuvą. Vladas Putvinskis davė ginklų Kaune būrio šauliams, kurie budėjo dieną ir naktį pavojingiausiose Kauno vietose. Sąjungos nariai padėjo suimti sąmokslininkus ir padėjo rasti slaptą jų archyvą, kuris buvo užkastas Nėkrašių sode Kalnų (vėliau Putvinskio) gatvėje.³ Šauliai stovėjo sargyboje prie žvalgybos skyriaus būstinės, kur buvo rastas archyvas. Šiuo laikotarpiu labai aktyviai pasireiškė ir šaulės moterys. Jos budėjo šaulių štabe ir padėjo dešifruoti lenkų archyvą. Likviduojant POW maištą, dalyvavo Ona Putvinskaitė, Birutė ir Aldona Grigaitytės, Janė Markevičiūtė, Kudirkaitė, Marija Nemeikšaitė ir pati Emilija Putvinskienė.⁴

Lietuvos šaulių sąjungos kūrimasis vyko Nepriklausomybės kovų įkarštyje. Pradžioje partizanams šauliams vadovavo būrių vadai, o vėliau LŠS Centro valdybos paskirti frontų štabai. Kadangi LŠS priklausė KAM, tai visi šaulių būriai turėjo vykdyti ir kariuomenės įsakymus. Vietose jie buvo pavaldūs brigadų vadams ir komendantams.

1919 m. kovose su bermontininkais dalyvavo jau ir Šaulių sąjungos būriai. Spalio 20 d. buvo sudarytas LŠS štabas Kaune. Į jį įėjo

V. Putvinskis, kpt. B. Vasiliauskas ir M. Mikelkevičius.⁵ Tuo metu bermontininkai turėjo 50 000 armiją ir beveik 100 patrankų, 600 kulkosvaidžių, 60 minosvaidžių ir daug ginklų bei amunicijos.⁶ Du trečdaliai bermontininkų buvo užėmę Mintaujos–Rygos sritį, o trečdalis įsikūrę Kuršėnų–Šiaulių–Radviliškio srityje, ketindami iš čia pulti visą Lietuvą. Lietuvoje įsikūrusių bermontininkų vadai buvo rusas Virgoličius ir vokiečiai von Dibičius. Savo kariuomenę jie vadino „Darbo savanorių korpu“. Vėliau prie šių priešų dalių prisidėjo ir Latvijoje patyręs pralaimėjimą D. Judeničiaus armijos plk. Bermontas-Ovalovas su savo kariuomenės likučiais. Šiaulių srities gyventojus nuo bermontininkų puldinėjimų saugojo Šiaulių ir Telšių komendantūros, turėjusios vos kelis šimtus menkai ginkluotų karių. Vietos gyventojai, nepakęsdami vokiečių savivalės, ėmė telktis į partizanų būrius. Ypač veiklūs buvo Joniškėlio, Šiaulių, Papilės, Gruzdžių, Stačiūnų ir Linkuvos partizanai. Daugelis būrių veikė savarankiškai, bet buvo ir vykdžiusių Šiauliuose susikūrusio šaulių partizanų štabo nurodymus. Štabo veiklą rėmė ir Šaulių sąjungos CV įgaliotinis R. Skipitis, atvykęs į Šiaulius. 1919 m. lapkričio 16 d. į Raseinius išvyko šaulių būrys iš Kauno, kad padėtų kariuomenei ginti kairįjį sparną. Raseiniuose buvo įkurtas laikinasis šaulių sąjungos štabas, koordinavęs šaulių veiksmus Raseiniuose, Tauragės ir Jurbarko srityse.

1919 m. lapkričio 14 d. baigėsi terminas, kai vokiečių kariuomenė privalėjo apleisti Lietuvą. Tačiau tik dalis vokiečių kariuomenės išvyko, tuo tarpu į plk. Bermonto armiją atvyko dar daugiau vokiečių ir rusų karių. Planuotas Lietuvos kariuomenės puolimas dėl gen. M. A. Niselio misijos buvo atšauk-

tas, o bermontininkai ir toliau įkyriai puldinėjo Lietuvos kariuomenės sargybas, terorizavo gyventojus ir plėšė jų turta. Todėl lapkričio 18 d. fronto vadas plk. lt. Kazys Laidyga sušaukė dalių vadus į savo štabą Baisiogaloje. Paaiškinęs susidariusią padėtį, be Vyriausybės žinios davė įsakymą pulti bermontininkus. Puolimo tikslas – išvyti bermontininkus iš Lietuvos.

Pirmasis uždavinys buvo paimti Šiaulius. Šiauliams užimti dalių vadai gavo slaptą operacinį įsakymą Nr. 7. Šiam įsakymui vykdyti buvo įtraukti ir šauliai. Įsakymo 6 punktą skelbė: kairiajame sparne, pietų vakaruose, Raseinių komendantūrai ir vietos šauliams pagal galimybes stumti bermontininkus į vakarus. Įsakymo 8-as punktą nurodė vietos šauliams partizanams ardyti kelius ir ryšius, kiek galint labiau kenkti priešų užnugariumi.⁷

Lietuvos šaulių sąjungos Centro valdyba Šiaulių operacijai pasirengti išleido aplinkkraščius kiekvienai šaulių grupei. Šiaulių šauliai savo veiksmus privalo derinti su Telšių šauliais, kurių uždavinys – žygiuoti į Šiaulius ir išsilaikyti juose, kol atvyks kariuomenė. Jei nepavyktų išsilaikyti, tai sudaryti sąlygas vietos šauliams išvežti grobį į kariuomenės pusę, o grobio išvežimu iš anksto turi rūpintis Šiaulių šauliai. Telšių šauliai turėjo atkirsti iš visų pusių geležinkelį (sugadinti) ir visokiais būdais stabdyti naujų jėgų atvykimą iš Vokietijos. Tokius nurodymus Telšių šauliai privalo išsiuntinėti į Mažeikius ir savo būriams Plungėje ir kitur bei į Joniškį. Nurodoma visiems šaulių būriams vykdyti žvalgybą savo teritorijoje ir siųsti žinias į centrą (centras perduoda žinias į Raseinius). Susisiekimas su laikinuoju štabu Raseiniuose vykdomas per šaulių įsteigtą skrajojamą „kraštą“⁸ (aut. pastaba –

raitą ryšininką). Pačiame mieste šauliai turėjo, veikdami konspiratyviai, susigrupuoti ir pasirošti įvykdyti šį uždavinį: a) vokiečių terorizavimas vietoje (mieste), b) puolimas apylinkėje, c) ginklų sandėlio užėmimas Gubernijoje, d) ginklų ir turto užgrobigimas, e) geležinkelių į Mažeikius, Joniškį ir Radviliškį atkirtimas.⁹ Per Šiaulių operaciją CV davė nurodymus kiekvienam šaulių skyriui. Mažeikių skyriui buvo įsakyta atkirsti geležinkelį nuo Gardino į Šaulius ir iš Radviliškio į Mintaują, palaikyti ryšį su Telšiais, Popelnuose įsteigti šaulių būrį ir saugoti kolčiakininkų judėjimą.¹⁰ Būtent Mažeikių skyriaus būriai turėjo stengtis, kad priešas negautų pastiprinimo. Po sėkmingos Šiaulių operacijos LŠS (Laikinis šaulių štabas) neįtraukė veiklos, o turėjo vykdyti kitą, ne mažiau svarbią užduotį. Raseinių skyr. ir aplinkinių skyrių šauliams reikėjo laiduoti bermontininkų atsitraukimą iš Lietuvos. Jis buvo gana skausmingas. Bermontininkai grobė gyventojų turtą, mušė ir šaudė žmones, nesilaikė jokių tautinių susitarimų.

Raseinių skyriaus valdybai buvo įsakyta saugoti kairįjį kariuomenės sparną nuo Šidlavos pusės į dešiniąją Dubysos pusę, atkirsti geležinkelį nuo Tauragės į Radviliškį, saugoti tiltą per Dubysą ir prirėkus jį susprogdinti arba sudeginti, atkirsti vieškelį iš Tauragės į Šiaulius, Raseiniams palaikyti ryšį su Zalpių būriu, kuo labiau spausti kolčiakininkus į dešiniąją sparną, siųsti žvalgus agitatorius į jų užimtas vietas, organizuoti būrius ir ardyti jų darbą iš vidaus.¹¹ Visi šaulių būriai turėjo dirbti kontaktodami su artimiausiais kariuomenės vadais. Kretingos skyrius privalėjo organizuoti ginkluotus būrius, ardyti tiltus ir geležinkelį. Taip pat šauliai privalėjo puldinėti

kolčiakininkus, plaukiančius iš Klaipėdos, ardyti kelią ir jo tiltus iš Kretingos į Telšius, rinkti ir perduoti žinias apie karių skaičių bei ginklus. Be to, privalėjo palaikyti ryšius su Telšiais ir, jei galima, su Taurage. Tauragės skyrius turėjo suorganizuoti šaulių būrius Skaudvilėje ir Kražiuose. Kadangi ginklų pakankamai nebuvo, šaulių būriai turėjo dalytis ginklais su naujai besikuriančiais būriais. Tokį nurodymą gavo ir Tauragės skyrius. Jiems reikėjo „suteikti karišką jėgą Zalpių būriui ir palaikyti artimus ryšius.“¹²

Šaulių būriai buvo išsidėstę pagal fronto liniją ir taip pat veikė užfrontėje, todėl buvo labai svarbu turėti gerus ryšius tarp būrių. Tai pabrėžiama kiekviename Centro valdybos įsakyme. Raseinių ir Jurbarko operacijų vykdymui buvo pasiūstas karininkas Juozas Rymeikis (kitur Rimeikis). Jis buvo priskirtas prie LŠS CV ir prašė organizuoti pašto susiekimą tarp Raseinių ir Šilinės.¹³ 1919 m. gruodžio 30 d. įsakymu pranešama, kad vokiečiai (aut. pastaba: vokiečiai) užėmė Raseinius ir Betygalą, todėl reikia pulti ir visais būdais terorizuoti priešą. Pačiuose Raseiniuose slapto teroru galabinti.“¹⁴

Sustabdžius kariuomenės puolimą, oficialiai nebuvo galima kovoti su bermontininkais, todėl Šaulių sąjungos CV paskelbė įsakymą, kuriame nurodoma: „Reikia nusiduoti, kad šauliai neorganizuota jėga, o kad tai veikia vietos gyventojai patys susibūrę. Pulti mažas priešų grupes. Darant panašias operacijas prisilaikyti įstatymo, būtent, abipus geležinkelio 10 km neliesti priešų, kad klausyti valdžios įsakymų. Suteikti galimybę Eberhardo kariuomenei trauktis iš Lietuvos.“¹⁵ Nors buvo įsakyta neliesti besitraukiančių priešų, šauliai ir partizanai aktyviai puldinėjo bermontininkus,

atiminėjo ginklus ir kitą turtą. Šiuos veiksmus reikėjo pateisinti. 1919 m. gruodžio 8 d. įvyko demonstracija prieš bermontininkų savivalę Žemaitijoje. Ją suorganizavo Lietuvos šaulių sąjunga. Per demonstraciją buvo nešami plakatai su šūkais „Už ginklų“, „Į šaulių būrius“. Plakatus siuvo Emilijos Putvinskienės vadovaujamos šaulės. Jos taip pat organizavo pinigines rinkliavas Žemaitijos kovotojams šelpti.

Kovose su bermontininkais šaulių būriai naudojo leistinus ir neleistinus kariavimo būdus. Kaip minėti faktai rodo, tai buvo efektyvi pagalba kariuomenei vejjant bermontininkus iš Lietuvos.

Dar vykstant kovoms su bermontininkais, Aukštaitijoje jau prasidėjo susidūrimai su lenkais. Ypač čia pasižymėjo Alytaus šauliai. Kaip rašoma M. Šalčiaus atsiminimuose „...jie daugiau kaip keturis mėnesius narsiai rėmėsi su gausiomis lenkų reguliariškos kariuomenės gaujomis ir vietomis (Merkinėj) išvarė lenkų dalis iš užimtų pozicijų ir nieku būdu neleido jam jų atsiimti“.¹⁶ Šios kovos buvo vietinio, t. y. partizaninio, pobūdžio. Kiekvienas šaulių būrys kovojo savarankiškai – nebuvo centralizuoto vadovavimo. Todėl 1919 m. gruodžio 5 d. pasirašyta Vyriausiojo kariuomenės vado Prano Liatuko, generalinio štabo viršininko Nastopkos ir žvalgybos skyriaus viršininko M. Lipčiaus įsakymas brigadų vadams ir komendantams. Įsakyme buvo sakoma, „kad „šauliai“, susiorganizavo be žinios Centro valdybos, esančios Kaune, gyvuoja be teisėto leidimo ir nekuriams atvejais turi visai kitus tikslus, o ne kovą su priešu“.¹⁷ Turėdamas galvoje tuos faktus, Vyriausiasis kariuomenės vadas liepė atsiųsti šaulių būrių sąrašus ir nurodyti, kur jie stovi, kas vadai ir

kiek turi ginklų. Tie būriai, kurie nepaklūsiai įstatymui, turi būti nuginkluoti, tačiau dauguma šaulių būrių buvo užsiregistravę Centro valdyboje ir vykdė jos įsakymus. Kaip jau minėta, labai aktyvūs Alytaus šauliai. Pačių kovų su bermontininkais įkarštyje Centro valdyba gavo Alytaus šaulių skyriaus vado P. J. Marcinkevičiaus raštą, kuriame siūloma pradėti kovą su lenkais. Centro valdyba atsakė, kad dabar nepalankus metas pulti lenkus, nes Lietuva negali kovoti dviem frontais (su bermontininkais ir lenkais). Todėl vietos šauliai gali tik siųsti savanorius ir pinigus padėti kovojantiems su bermontininkais arba ginti vietinius gyventojus nuo lenkų savo iniciatyva organizuodami partizanų būrius „...anapus ir šiapus linijos.“¹⁸

1920 m. pavasarį ir vasarą, kai lenkai bolševikų spaudžiami pakriko ir ėmė bėgti iš okupuotų Lietuvos dalių, šauliai gaudė miškuose pasilikusius jų būrius ir likviduodavo. Prasi-dėjus rimtesniems susidūrimams su lenkais, 1920 m. rugsėjo 17 d. buvo įsteigtas „Šaulių fronto štabas“.¹⁹ Jo viršininku buvo paskirtas M. Šalčius. Štabo paskirtis buvo koordinuoti šaulių veiklą fronte ir užfrontėje. Iš pradžių štabas buvo Alytuje, o vėliau persikėlė į Kauną. Taip pat buvo įsteigti lauko štabai Kalbarijoje (I), Ukmergėje (II), Utenoje (III), Alytuje (IV) ir Kaune(V).²⁰ Šaulių lauko štabas vadovavo lauko štabams, bet pats nurodymus gaudavo iš Centro valdybos, kuriai kasdien pranešinėdavo apie būklę fronte.

Lenkų kariuomenė, sumušusi bolševikus, siekė juos persekioti ir Lietuvos teritorijoje. 1920 m. rugsėjo 22 d. jie pralaužė frontą, puolė ruožą nuo Žagarės iki Gibų, paėmė Seinus ir ėjo Druskininkų link. Lietuvos kariuomenė buvo sumušta ir traukėsi.

1920 m. rugsėjo 25 d. buvo sušauktas Nepaprastasis Steigiamojo seimo posėdis susidariusiai padėčiai apsvarstyti. Liaudininkų frakcijos lyderis M. Sleževičius ir krikščionių demokratų vadovas M. Krupavičius negailėjo pagyrimų jaunai Šaulių sąjungai ir kvietė juos į kovą su priešu. M. Sleževičius pažymėjo: „Ten, kur kariuomenė negali įeiti, ten mūsų šauliai...“²¹, o M. Krupavičius pritarė: „Daug pasišventimo parodė Šaulių sąjunga. Ir stebuklus darė. Kuomet lenkai paėmė Seinus, aš pat su draugu Požėla mačiau, kaip visi nuo 16 iki 40–50 metų, apsiginklavę kuo kas turi, ėjo savo tėvynės gelbėti.“²²

1920 m. rugsėjo 28 d. buvo sudarytas Vyriausiasis Lietuvos gynimo komitetas (pirmininkas M. Sleževičius). Vienas iš šio komiteto narių buvo LŠS pirmininkas V. Putvinskis. Kovų su lenkais metu komitetas rėmė ne tik kariuomenę, bet ir šaulius bei partizanus. Tačiau Šaulių sąjungai pinigų visą laiką trūko. 1920 10 01 CV kreipėsi į ministrą pirmininką K. Grinių, prašydama 100 000 auksinų pašalpos „organizacijos reikalams ir kovai su lenkais vesti“.²³ Jų prašymas tuoj pat buvo patenkintas: spalio 9 d. LŠS CV paskelbta visuotinė mobilizacija, gerokai papildžiusi šaulių būrius. Palyginimui galima pasakyti, kad 1919 m. gruodžio mėn. buvo 16 šaulių skyrių su 39 būriais, kurie turėjo 805 narius, o 1920 m. vėlyvą rudenį vien tik Simno–Varėnos ruože buvo 1,5 tūkst., IV štabo žinioje – 1000 vyrų.²⁴ Organizacinis darbas telkiant šaulius buvo pradėtas jau rugsėjo 2 d., kai į pafrontę iš centro buvo pasiūsta 15 organizatorių.²⁵ Per mėnesį buvo paruoštas pafrontės pasipriešinimo baras. Atsirado reali jėga, stojusi į ilgą kovą su lenkais.

Lauko štabai savo veikimo plotą pasiskirstė rajonais, kuriuose veikė būriai ir skyriai. Šauliai veikė ir kovojo ne tik fronte, bet ir aktyviai talkino kariuomenei užnugaryje. Ypač ryškus pavyzdys, kaip buvo sulaukyta lenkų kavalerijos brigada, vadovaujama plk. Butkevičiaus. Didžiausias susidūrimas su šauliais įvyko ties Troškūnais 1920 m. lapkričio 22 d., kur 20 šaulių išdrįso užkirsti kelią 500 lenkų raitelių. Po susirėmimo 5 šauliai buvo paimti į nelaisvę, kankinti ir sušaudyti prie Troškūnų vienuolyno sienos. Dauguma jų buvo gimnazistai. Panevėžio šaulių dalyvavimą šioje operacijoje patvirtinta 1920 11 20 LŠS CV telegrama šaulių lauko štabui: „... lenkų raiteliai prasiveržė Kurlių, Balninkų ir Anykščių apylinkėse. Būtina išgaudyti per 2–3 dienas. Pagalbos prašyti iš Panevėžio šaulių.“²⁶ Svarbesni lenkų ir šaulių susidūrimai vyko ties Valkininkais, Labanore, Linkmenyse, Babriškėse, Dargužių kaime, Alytaus apskrityje taip pat Baltadvaryje, Truskavoje, Andrioniškėse ir Rūbikiuose. Plačiau reikėtų apžvelgti Perlojos šaulių būrio veikimą. Į pėstininkų pulkas užėmė barą ties Alytumi, o vienas batalionas, vadovaujamas Alytaus komendanto K. Daugvydo, su savo kariais kontroliavo teritoriją prie Merkio upės. Savo atsiminimuose jis rašo, kad jam teko kovoti kartu su šauliais, t. y. Perlojos šaulių būriu. K. Daugvydas prisimena, kad tai buvo ne būrys, o greičiau kuopa, nes turėjo 100 pajėgių šaulių.²⁷ O M. Šalčius savo pažymoje rašo, kad Perlojos būryje buvo tik 82 žmonės. Būriui vadovavo Mikas Staškus, o organizatorius buvo Jonas Svirskis. Jie nuo 1920 m. rugsėjo 8 d. iki gruodžio 8 d. kovojo su lenkais. Šauliai kartu su I pėst. p. 4 kuopa gynė Perlojos til-

tą.²⁸ Čia sėkmingai kelis kartus buvo atmuštos 10 kartų didesnės prieš pajėgos. Per tilto gynimą buvo sužeistas šaulys Jonas Jonytis.²⁹ Perlojoje šauliai buvo labai karingi ir gerai organizuoti: jie saugojo platų barą nuo Merkinės iki Valkininkų. Kovose būrys neteko 10 nukautų ir tiek pat sužeistų. Būriui, be jau minėto M. Staškaus, vadovavo ir Česnulevičius, Lukoševičius, Trumpa, o vėliau kunigas Petkelis, Perlojos kelbonas.³⁰

Tuo pačiu metu į karo veiksmus įsitraukė ir kiti pietryčių būriai – Punsko, Šeštojų, Gražiškių, Vyštyčio, Kučionų, Nemunaičio, Nedzingės, Puročių ir Mergažerio. Kadangi lenkų išpuolių vis dažnėjo, M. Šalčius nusprendė organizuoti šaulių brigadas po 2000, ekspedicinius pulkus po 300–400 žmonių kovai prieš užnugaryje.³¹ Tačiau šie planai nebuvo įgyvendinti – į frontą buvo pasiūsti iš Kauono tik du būriai.

Lietuvos šaulių sąjungos būriai aktyviai kovojo ir Želigovskio operacijos metu. Tai pripažįsta ir 13 lenkų ulonų pulko mjr. S. Aleksandrovičius: „Turėjome nuostolių nuo jų partizanų „šaulių“. Sekė mus iš uždangos, iš miškų pakraščių ar iš už pelkių mus apšaudinėjo. Paimti į nelaisvę su ginklu rankose ir nuteisti sušaudyti – neleisdavo sau užrišti akių. Mirdavo drąsiai ir su orumu, atiduodami gyvybes atskirumo ir nepriklausomybės idėjai.“³²

Svarbiausiose kautynėse su lenkais ties Širvintais ir Giedraičiais šaulių būriai, buvę toje teritorijoje, aktyviai talkino kariuomenei. Tai įrodo ir 1920 m. lapkričio 21 d. 12 val. CV pasirašytas įsakymas šaulių būriams: „Visomis pajėgomis padėti kariuomenei“.³³ Aktyvi šaulių kova lenkų fronte nebuvo nepastebėta ir politikų. Šaulių sąjungos veiksmus Steigia-

mojo seimo lenkų frakcija apskundė Tautų sąjungai. Savo pareiškime jie rašė, kad „Šaulių sąjunga susitėpė krauju, šaudydama 1920 lapkričio mėnesį daugybę Alytaus apskrities lenkų.“³⁴ Panašaus pobūdžio pareiškimus darėdavo ir lietuviai, kaltindami lenkų kariuomenę tokiomis pačiomis nuodėmėmis.

Per visus Nepriklausomybės kovų metus Šaulių sąjungos ir kariuomenės santykiai buvo įtempti. Mjr. J. Petraitis šaulius vadino „banditais ir vaikais gimnazistais, kurie nereikalingi užfrontei.“³⁵ Neigiamai vertino ir 2-ojo pulko vadas mjr. Laurinaitis, pabrėždamas, kad patriotų tarp jų nedaug, ginklus gavo „naminiai bolševikai“, jie demoralizuoja kareivius, neturi mokytojų vadų ir nemoka kariauti, tuo tarpu gauna ginklų, kurių taip trūksta kariuomenei.³⁶ Šiems nesutarimams pašalinti buvo įsteigta Vyriausiojo šaulių sąjungos Karo instruktoriaus institucija. Karo instruktorius padalijo visą lenkų pafrontės zoną į rajonus ir paskyrė rajoninius instruktorius. Rugsėjo 9 d. Karo instruktoriaus instituciją įtvirtino Steigiamasis Seimas priėmęs naująjį 1921 m. liepos 7 d. Šaulių sąjungos įstatymą. Šį postą gavo mjr. S. Zaskevičius. Rajoniniais instruktoriais buvo paskirti vyr. ltn. Adolfas Klibas, vyr. ltn. Pridotka, ltn. Luža, ltn. Laugalis ir kt.³⁷ Rajonų instruktoriai ne tik koordinavo šaulių būrių veiklą savo priskirtame rajone, bet ir vykdė žvalgybos užduotis.

1920 m. lapkričio 29 d. buvo pasirašytas susitarimas tarp kariaujančių pusių. Jis nustatė 6 km neutraliąją zoną, kurioje aktyviai veikė tik Šaulių sąjungos būriai. 1921 m. spalio 17 d. generalinio štabo įsakymas skelbė, kad „reikia išnaudoti šaulius. Kad dabar šauliai

daugiausia gali padėti Tėvynei tik drąšiam ir pasiaukojamam darbe.“³⁸ Gen. Želigovskiui paskelbus rinkimus į Vilniaus Seimą 1921 m. pabaigoje šauliai gavo užduotį trukdyti rinkimų kampanijai. Jie gabeno agitacinę literatūrą per demarkacinę liniją, rinko gyventojų protestus, kuriais vėliau naudojosi Lietuvos diplomatai, skleidė gandus, sėjančius paniką, ir net galėjo imtis teroristinių veiksmų. Lt. Švažo pranešime VŠSKI štabui rašoma, kad „į užfrontę išsiųsti 9 žvalgai tam, kad trukdytų rinkimus į Vilniaus Seimą. Jie turi įgaliojimus teroro aktams (sprogdinti rinkimų komisijų būstus, žudyti kandidatus ir t. t.) (Trakų sk.).“³⁹ Dėl tokių šaulių veiksmų rinkimus į Vilniaus seimą boikotavo tautinės mažumos ir lietuviai.

Neutralioje zonoje dažnai vykdavo ginkluoti šaulių susirėmimai su lenkų partizanais, ypač Širvintų–Giedraičių bare. Lenkų valdžia žiauriai susidorodavo su vietos gyventojais, ieškodami jų tarp šaulių. Lenkų žandarai gaudydavo jiems įtartinus asmenis ir kankindavo: „Badė adatomis pirštų galus, degino degtukais burną, mušė šautuvais, reikalavo pasi-

sakyti šauliais. Aleksandrą Špoką pririšo prie arklio ir liepė bėgti, bet jis parkrito ir buvo labai sudaužytas, nors jokių įrodymų dėl šaulystės nerado.“⁴⁰ Lenkų užgrobtame krašte vyko žūtbūtinė kova tarp vietinių gyventojų ir lenkų partizanų bei žandarų. Tai rodo 1922 m. sausio 4 d. raštas Šaulių sąjungos konspiratyvinio štabo viršininkui ir rajoniniams karo instruktoriams: „Čia negali gailėtis nei triūso, nei sveikatos, nei gyvybės, arba mes, arba lenkai... jei lenkai vartos jėgą, visas žinias pateikti Rytų komisijai, spaudai ir Ženevos delegacijai.“⁴¹

Lietuvos šaulių sąjungos nariai kovojo su Lietuvos priešais ne tik iš patriotizmo, bet, kaip ir savanoriai, tikėjosi gauti žemės. M. Šalčius dar Želigovskio žygio metu rūpinosi dėl žemės gavimo, o 1921 pavasarį Steigiamasis Seimas tokį įstatymą priėmė.

Nepriklausomybės kovose, 1922 m. duomenimis, žuvo 2527 žmonės. Kautynėse žuvo 40 karininkų, 1299 kareiviai ir 67 šauliai, dingo be žinios 16 karininkų, 813 kareivių. Kovose buvo sužeista: 93 karininkai, 2438 kareiviai ir 146 šauliai – iš viso 2677 vyrai.⁴²

Išvados

1. Nagrinėjant nepriklausomybės kovas, sunku atskirti partizanų ir šaulių būrių veiklą, nes kovose su bolševikais dalyvavo tik partizanų būriai ir reguliarioji kariuomenė, o su bermontininkais, šalia šių dviejų jėgų, ir šauliai. Kovose su lenkais Šaulių sąjunga veikė savarankiškai, įsteigusi savo karinę struktūrą.

2. Šaulių sąjunga susikūrė valstybės tarnautojų ir visuomenės veikėjų iniciatyva. Ši są-

junga turėjo didelę reikšmę vienydama stichiskus partizanų ir vietinių gyventojų būrius. Šauliai padėjo kariuomenei kovinėse operacijose ir pasienio apsaugoje.

3. Šaulių sąjunga pasireiškė ne tik kaip karinė, bet ir kaip politinė-visuomeninė jėga. Lietuvos vyriausybė šaulių būrių veiklą konfliktė su Lenkija tarptautinėje arenoje pateikdavo kaip vietinių gyventojų pasipriešinimą okupantams.

Nuorodos

- ¹ Šaulių sąjungos vado plk. S. Saladžiaus pažymėjimas Nr. 5901, 1940 03 15. Šalčiaus Mato archyvas Vytauto Didžiojo karo muziejuje // (toliau Šalčiaus M. archyvas...).
- ² Šalčius M. Lietuvos Šaulių sąjunga (rankraštis) // Šalčiaus M. archyvas. P. 2.
- ³ Nepriklausomai Lietuvai. Čikaga, 1965. P. 32.
- ⁴ Ten pat.
- ⁵ Ten pat. P. 33.
- ⁶ Kovoj su bermontininkais dalyvavo šauliai // „Trimitas“, 1934. Nr. 50. L. 964.
- ⁷ Ališauskas K. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918–1920. Čikaga, 1972. P. 398.
- ⁸ LŠS CV įsakymas Šiaulių grupei // LCVA. F. 1054. Ap. 1. B. 1. L. 101.
- ⁹ Ten pat.
- ¹⁰ LŠS CV užduotis Mažeikių skyriui // LCVA. F. 1054. Ap. 1. P. 99.
- ¹¹ LŠS CV užduotis Raseinių skyriui // Ten pat. P. 102.
- ¹² LŠS CV užduotis Tauragės skyriui // Ten pat. P. 99.
- ¹³ LŠS CV 1919 11 23 raštas // Ten pat. P. 104.
- ¹⁴ LŠS CV 1919 01 30 raštas // Ten pat. P. 106.
- ¹⁵ LŠS CV įsakymas Tauragės, Raseinių ir Jurbarko skyriams // Ten pat. P. 105.
- ¹⁶ Šalčiaus M. archyvas. P. 4.
- ¹⁷ Įsakymas Nr. 5358, 1919 12 05 // LCVA. F. 561. Ap. 5. P. 114.
- ¹⁸ LŠS CV atsakymas // LCVA. F. 1054. Ap. 1. B. 1. P. 111.
- ¹⁹ PLK. Saladžiaus pažymėjimas Nr. 5901. 1940 03 15 // Šalčiaus M. archyvas.
- ²⁰ Vareikis V. Lietuvos Šaulių sąjungos ir Lietuvos Lenkijos konflikto metu (1920–1923) // Šauliškumas, tautiškumas ir Lietuvos nepriklausomybė. V., 1993. L. 54. (Toliau Vareikis V. Šaulių sąjungos...).
- ²¹ I Nepaprastas posėdis 1920 09 25 // Steigiamojo Seimo darbai 1920–1921.
- ²² Raštas Nr. 1819. 1920 10 01 // LCVA. F. 923. Ap. 1. B. 19. P. 89.
- ²³ Lietuvos Šaulių sąjungos istorija. V., 1992. L. 42.
- ²⁴ Lietuvos Šaulių sąjunga // Šalčiaus M. archyvas. P. 5.
- ²⁵ LŠS CV telefonograma Nr. 83. 1920 11 20 // LCVA. F. 1054. Ap. 1. P. 158.
- ²⁶ Daugvydas K. Šauliai nepriklausomybės kovose // Karys, 1971. Nr. 8. P. 284.
- ²⁷ Šaulių sąjungos istorija // Šalčiaus M. archyvas. P. 5.
- ²⁸ Pažymėjimas // Šalčiaus M. archyvas.
- ²⁹ Daugvydas K. Šauliai Nepriklausomybės kovose // Karys, 1971. Nr. 8. P. 284.
- ³⁰ Vareikis V. Lietuvos Šaulių sąjunga... P. 54.
- ³¹ Rukša A. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės. Clevelend, 1981. T. III. L. 319.
- ³² LŠS CV telefonograma Nr. 85 // LCVA. F. 1054. Ap. 1. B. 1. P. 160.
- ³³ Lenkų frakcijos skundas Tautų sąjungai. 1921 01 19 // LCVA. F. 923. Ap. 1. B. 149. P. 206.
- ³⁴ Bataliono vado mjr. J. Petruičio raportas 2 p. p. vadui // LCVA. F. 929. Ap. 3. B. 75. P. 4.
- ³⁵ 2p. p. vado pranešimas. 1920 i-06 // LCVA. F. 929. Ap. 3. B. 75. P. 40–41.
- ³⁶ Pranešimas // LCVA. F. 1054. Ap. 1. B. 15. P. 206.
- ³⁷ Generalinio štabo raštas. 1921 10 17 // LCVA. F. 1054. Ap. 1. B. 12. P. 17.
- ³⁸ Ltn. Švažo pranešimas // LCVA. F. 1054. Ap. 1. B. 15. P. 49.
- ³⁹ Pranešimas II Šaulių lauko štabo viršininkui. 1921 10 20 // LCVA. F. 561. Ap. 18. B. 11. P. 170.
- ⁴⁰ Dirmėnas Br. Atsiminkime Lietuvos laisvės kovų invalidus // Karys. 1953. Nr. 10. P. 179.

THE RIFLEMEN UNION IN THE INDEPENDANCE WAR

Aušra Jurevičiūtė, Audronė Veilientienė

The Riflemen Union (RU) of Lithuania was established on the initiative expressed by the Military Intelligence of Ministry of National Defence and Lithuanian intelligentsia. The purpose of the organization was to consolidate society for a struggle against the enemies of Lithuania.

During the war against Bolshevik, gorillas detachments began to appear which, however had to be united, armed and employed expediently for the fight against the fighters of General Bermont Avalov and the approaching soldiers of Poland. The RU of Lithuania occurred to be the uniting power

of the fight detachments to banish the BERMONT soldiers out of Lithuania.

The Riflemen took the city of Šiauliai and kept it until own forces had come. It was the most successful operation of RU. During the fights against the soldiers of BERMONT, the Union performed according the tactic of gorillas. They were involved in around 100 armed conflicts.

The fighter of Russian General BERMONT AVALOV had not been banished out yet when the Polish soldiers started robbing local population on the border of Lithuania – Poland. The newly created RU units performed the task to defend the Local inhabitants. When the war broke out with the Poland, RU established four field headquarters to coordinate the RU activities at the front as well as at the rear. There were Riflemen from a small town of Perloja in the

Union who distinguished themselves particularly in many actions by beating off the Polish attacks in various parts of South – East Lithuania. Unfortunately, in the tightest point of the struggle, disagreements between the Ministry of National Defence and RU came out that were adjusted by applying the appropriate laws. Notwithstanding deny for the need of RU and their patriotism expressed by most of the Officers, the members of constituent Sėym acknowledged merits of RU in the struggle for independence. After the fights with Poles were finished, a neutral zone was appointed to be guarded exclusively by RU, led by officers – regional instructors.

For the participation in the fights for independence, members of RU and volunteer creators of the Army were granted a privilege to acquire land on favorable terms.